

Cangül Örnek

Siyaset bilimci, yazar ve editör. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesinde sosyoloji alanında tamamladı. Doktora derecesini ise Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden aldı. George Washington ve New York üniversitelerinde misafir araştırmacı olarak bulundu. Soğuk Savaş ideolojileri, Türkiye entelektüel tarihi ve siyaset teorileri gibi alanlarda pek çok çalışma yaptı. Çağdaş Üngör ile beraber editörlüğünü üstlendiği *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture* isimli eser 2013'te Palgrave-Macmillan'dan çıktı. Halihazırda Maltepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde doçent unvanıyla görev yapmaktadır.

Eserin önceki basımı:
Can Yayınları, İstanbul: Mart 2015

TÜRKİYE’NİN
SOĞUK SAVAŞ
DÜŞÜNCE HAYATI

Antikomünizm ve Amerikan Etkisi

Cangül Örnek

Yordam Kitap: 421 • Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı • Cangül Örnek
ISBN 978-605-172-534-5 • *Düzeltilme*: Safa Enis Sağlık
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Birinci Basım*: Nisan 2022
© Cangül Örnek, 2021; © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

TÜRKİYE'NİN
SOĞUK SAVAŞ
DÜŞÜNCE HAYATI

Antikomünizm ve Amerikan Etkisi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
Giriş	11
Türkiye'nin Soğuk Savaşı	21
I. BÖLÜM	
TÜRKİYE'NİN ERKEN BAŞLAYAN SOĞUK SAVAŞ'I	37
Tarihsel Miras: Batılı Güçler,	
Yerli Pragmatizm ve Güç İdeolojisi	39
Tarihsel Miras: Gen Kodu Olarak Antikomünizm	52
II. BÖLÜM	
UZAK ÜLKEDEN YAKIN DOSTA ABD İLE HASBİHAL	58
ABD'yle İlişkilerde Sovyet Faktörü	64
Dostlar Yakınlaşırken Demokrasi ve Özgürlükler	70
İlişkinin Yapısal Temelleri:	
Programlar, Raporlar, Mümessiller	82
Kültürü ve Tüketim Ürünleriyle Gündelik Hayatta ABD	87
III. BÖLÜM	
“KIZIL ON YILDAN” KORKU İMPARATORLUĞUNA:	
ABD'DE SAVAŞ SONRASI FİKİR İKLİMİ VE SOSYAL BİLİMLER	94
1930'lardan 1950'lere ABD'de İdeolojik Dönüşüm	96
Liberal Soğuk Savaşçıların ve	
Antientelektüel McCarthycilerin Hedefinde Aydınlar	102
Halksız Demokrasi ve Sosyalist Olmayan	
Plan Formülasyonlarına Doğru	117
Avrupa Kültür Seferi	128
Soğuk Savaş Mücadelesinde Sosyal Bilimler	135
IV. BÖLÜM	
TÜRKİYE ÇALIŞMALARI VE TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL PROGRAM	144
Osmanlı-Türkiye Çalışmaları:	
Başarılı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye	157
Antikomünizmi Kendinden Menkul Bir Ülkede Kültürel Program	165
“Dostluğun” Yeni Eşiği Olarak Kore Savaşı	179

V. BÖLÜM

ABD, TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELER VE SOSYAL BİLİMLER	187
Le Play Okulu ve Amerikan Sosyolojisinin Etkisinde Sosyoloji	189
1950'lerde Psikoloji: Amerikan Etkisi Altında Yeniden Kuruluş	200
Kamu Yönetiminden İşletme Yönetimine	207
Siyaset Bilimi Disiplininin Kuruluşuna Doğru	221
Yükseköğretimde Amerikan Etkisinin Kurumsal Ayakları	226
Amerikan Modeli Yeni Üniversiteler	234

VI. BÖLÜM

ANTİKOMÜNİZMİN ŞEMSİYESİ ALTINDA

MODERNLEŞMECİ AYDINLAR VE ABD	248
<i>Fikir Hareketleri</i> : Soğuk Savaş İdeolojisinin Ayak Sesleri	250
<i>Hür Fikirler</i> : Anglosakson Modeli Demokrasi ve Özgürlük	262
<i>Forum</i> : Antikomünist Modernleşmecilik	270
Soğuk Savaş Koşullarında Kemalist-Liberal Sentez Denemesi	272
Ortadoğu'ya Bakış:	
Antisömürgeciliğin Evcilleştirilmesi Mümkün mü?	292
Amerikan Karşıtlığının Nüveleri	296

VII. BÖLÜM

MANEVİYATÇILIĞIN SOĞUK SAVAŞ BULUŞMASI	300
Soğuk Savaş Belirleniminde	
Cumhuriyet Dönemi İslamcı Düşüncesi	312
Antikomünizm Ekseninde Maneviyat ile	
Maddiyat Dünyası Ayrışması	313
"İmanlı Batı" Olarak ABD	319
Müfrit Kemalizm Olarak Komünizm	327
Kapitalist Demokrasi ve İslamcılar	333
Batı Liderliğinde İslam Birliği	342
SONUÇ	350
KAYNAKÇA	364
DİZİN	375

KISALTMALAR

<i>A.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>A.g.y.</i>	Adı geçen yayın
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>BM</i>	Birleşmiş Milletler
<i>CCF</i>	International Committee for Cultural Freedom (Uluslararası Kültürel Özgürlük Komitesi)
<i>CHP</i>	Cumhuriyet Halk Partisi
<i>CIA</i>	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
<i>DP</i>	Demokrat Parti
<i>DTCF</i>	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
<i>ECA</i>	Economic Cooperation Administration (Ekonomik İşbirliği Yönetimi)
<i>FOA</i>	Foreign Operations Administration (Dış Operasyonlar Yönetimi)
<i>HUAC</i>	The House Committee on Un-American Activities (Temsilciler Meclisi Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi)
<i>JAMMAT</i>	Joint American Military Mission for Aid to Turkey (Türkiye'ye Yardım için Birleşik Amerikan Askeri Misyonu)
<i>MSA</i>	Mutual Security Agency (Karşılıklı Güvenlik Ajansı)
<i>NATO</i>	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
<i>NYU</i>	New York University (New York Üniversitesi)
<i>ODTÜ</i>	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
<i>SBF</i>	Siyasal Bilgiler Fakültesi
<i>TODAİE</i>	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
<i>USAID</i>	United States Agency for International Aid (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı)

USIA	United States Information Agency (Birleşik Devletler Haberler Ajansı)
USIE	United States Information and Exchange (Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim)
USIS	United States Information Service (Amerikan Haberler Merkezi)
VOA	Voice of America (Amerikanın Sesi)
YMCA	Young Men's Christian Association (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği)

GİRİŞ

Bu kitap Soğuk Savaş'ın en heveskâr yönetici sınıflarından birine sahip Türkiye'nin, Soğuk Savaş koşullarında yaşadığı entelektüel dönüşümü anlama çabasının bir ürünüdür. En genel haliyle ifade edilecek olursa, bu çalışmada, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türkiye fikir hayatının farklı kesimlerinin ABD'yle kurulan ilişkiye, Soğuk Savaş antikomünizmine ve Anglosakson düşüncesinin artan etkisine yaklaşımları ele alınmaktadır. Soğuk Savaş mücadelelerinin Türkiye toplumunda bıraktığı derin izleri açıklayabilmek için, kuşkusuz daha uzun bir dönemin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yönlerden incelenmesi gerekir. 1950'ler fikir hayatına ve başlıca ideolojik konulara odaklanan bu çalışma ise bu açıdan mütevazı bir deneme olarak görülmelidir.

Türkiye, başından itibaren Soğuk Savaş cepheleşmesinde ABD liderliğindeki kapitalist Batı blokuna büyük bir şevkle angaje olan ve bu angajmanını Soğuk Savaş bitimine kadar esnetmeden sürdüren az sayıdaki ülkeden biri oldu. Üstelik sadece dış ilişkilerinde değil, ülke içinde de Soğuk Savaş taraflaşmasını en uç haliyle yeniden üretti. Antikomünizm, Türkiye'nin siyasi hayatının genlerine işlerken, ideolojiler alanı bir bütün olarak bu atmosfer içerisinde yeniden şekillendi. Bu bağlamda, 1940'lardan 1990'lara kadarki tarih diliminde Türkiye'yi ilgilendiren herhangi bir olguyu Soğuk Savaş etkisini dikkate almadan açıklamanın mümkün olmadığına çok az kişi karşı çıkacaktır. Fikir ve ideolojilerin, siyasi tarihin koyduğu sınırlara riayet etmek zorunda olmadığı açık olduğuna göre, Soğuk Savaş etkisinin 1990'larla son bulmadığı, çeşitli fikir akımlarının ve ideolojik pozisyonların geri dönülmez biçimde değiştiği de kabul edilmelidir.

Durum buyken, Soğuk Savaş'ın özellikle sosyokültürel dinamikler üzerindeki dönüştürücü etkisini ele alan kapsamlı çalışmaların azlığı, Türkiye analizlerinde önemli bir eksiklik yaratmıştır. Soğuk Savaş'la doğrudan ilişkili temel ideolojik başlıklarda bile –antikomünizmin sosyal tabanı ya da anti-Amerikanizmin tarihi gibi– elimizdeki analitik çalışmalar oldukça yetersizdir. Halbuki bu başlıklara yoğunlaşan bir araştırma-inceleme faaliyeti, sadece Türkiye'nin geçirdiği dönüşümü değil, Soğuk Savaş'ın farklı coğrafyalarda nasıl yerel nitelikler kazandığını ya da Soğuk Savaş ideolojisinin sınıf mücadelelerinin özgünlüğüne göre nasıl yeniden üretildiğini anlamamıza yardımcı olabilirdi.

Henüz bu tarihin araştırılmasına mütevazı bir giriş yapmış bulunuyoruz. Ancak bu, elimizdeki az sayıdaki incelemenin eleştiriden muaf olduğu anlamına gelmiyor. Soğuk Savaş'ın Türkiye seyrini ele alan bazı çalışmalarda bugüne kadar pek sornsallaştırılmamış önemli bir yaklaşım problemiyle karşılaşırız. Bu başlıkta raflarımızı dolduran kitaplar, az sayıda istisna dışında Batı merkezli bir yaklaşımı tekrar eden siyasi tarih çalışmalarından ibaret. Birçoğunu üniversitelerde ders kitabı olarak okuduğumuz ve okuttuğumuz, aralarında genel siyasi tarih kitaplarının yanı sıra özel olarak Türk-Amerikan ilişkilerini ele alan çalışmaların bulunduğu bu külliyyatın önemli bir bölümü, Batılı tarihçilerin nüanslı Soğuk Savaş analizlerini dahi dikkate almayan tek yönlü bir yaklaşımın ürünü. Böyle bakıldığında, aslında bu literatürü büyük oranda Soğuk Savaş ideolojisinin etkisi altında ortaya konulmuş ve bu ideolojiyi yeniden üreten çalışmalar saymak lazım.

Bu literatür içinde az sayıda da olsa yukarıda açıklanan yaklaşıma istisna teşkil eden özgün çalışmalardan söz edilebilir. Bunların bazıları, literatürün ortalamasından farklılaşan bir yaklaşıma sahip olmasalar da inceledikleri başlığı resmî arşiv belgeleri, gazete-dergi arşivleri veya görsel malzemeler gibi zengin materyaller kullanarak ele almaları bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Soğuk Savaş ideolojisine ilişkin ayrık

nitelikte analizlere yer veren, ama çoğunlukla dikkatlerden kaçan yararlı bir derleme Ferhat Telli tarafından hazırlanan, içinde Yalçın Küçük'ün makalelerinin yanı sıra George Kennan'ın "X" müstear adıyla yayımladığı ünlü "Uzun Telgraf" makalesinin çevirisinin de yer aldığı *İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş* başlıklı kitaptır. Bunun dışında Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood ve Louis Mazzari editörlüğünde hazırlanan *American Turkish Encounters: Politics and Culture 1830-1989* başlıklı kitap, Türk-Amerikan ilişkisinin çeşitli kültür-sanat dallarındaki yansımalarını; bu çok boyutlu ilişkinin yürütülmesine aracılık eden resmî ve sivil kurumları inceleyen makaleleri bir araya getirmesiyle özgün bir çalışmadır. Türkiye'de ideoloji ve kültür alanının Soğuk Savaş etkisiyle nasıl dönüştüğünü ele alan, editörlüğünü Cangül Örnek ve Çağdaş Üngör'ün yaptığı *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture*, Türkiye'nin ideolojik ve kültürel Soğuk Savaş'ını ele alan ve böylece küresel Soğuk Savaş'ın yerel dinamiklerle eklemlenme biçimini tartışan makalelere yer vermektedir. Özellikle son iki kitap, dünyada hızla genişleyen "kültürel Soğuk Savaş" literatürüne Türkiye'den yapılan istisnai katkılar olmaları ve Soğuk Savaş'ın Türkiye'deki ideoloji cephesine dair fikir vermeleri bakımından önem taşımaktadır. Ancak ikisinin de İngilizce olması, Türkçe literatürün bu tür analizlerden çok daha yoksun olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu istisnalar dışarıda tutulacak olursa var olan Soğuk Savaş literatürünün en sorunlu yanlarından biri, yukarıda da kısmen değinildiği gibi, Soğuk Savaş konusundaki ana akım görüşleri tekrarlaması ve konuya ilişkin eleştirel yorumları, bu yorumların kaynağı Batılı tarihçiler bile olsa dikkate almamasıdır. Türkiye, onlarca yıl Soğuk Savaş'ın âdeta göbeğinde yaşamış, ancak bu konuda Türkiye dışında yapılan alternatif incelemeler ve eleştirel yaklaşımlar, akademik dünyada ya da genel olarak aydınlar arasında neredeyse hiç ilgi uyandırmamıştır. Bu tavır nedeniyle Batı'da üretilen ana akım fikirler neredeyse sorgulanmaksızın kabul görmüştür. Halbuki Batı'da, gerek akademik tarihçiler ge-

rekse bağımsız araştırmacılar tarafından konuya ciddi yenilikler getiren, eleştirel ve çok boyutlu birçok eser verilmiştir. Bu araştırmaların bir bölümü yoğun tartışmalara konu olmuş ve Soğuk Savaş'ın incelenmesinde paradigma değişikliklerine yol açmıştır. Bu açıdan dönüm noktası 1960'ların sonlarıdır.

Esasen 1960'ların ikinci yarısına kadar ABD ve Avrupa'nın hâkim akademik ve entelektüel çevrelerinde de Soğuk Savaş'ın neden ve nasıl başladığına ilişkin açıklamalar, neredeyse tamamen anti-Sovyetik bir perspektifin ürünüydü. Bu açıklamalara göre Soğuk Savaş'ın başlamasının ve yıkıcı bir dünya savaşının ardından dünyanın bu kez de bir nükleer savaş tehlikesinin eşiğine gelmesinin temel nedeni Sovyetler Birliği'nin yayılmacı güdüleriydi. Sovyet ideolojisinin etkisinden Stalin'in kişisel hırslarına kadar bir dizi destekleyici argüman ileri sürülerek bu güdüler açıklanmaya çalışılıyordu.

Bu yaklaşımın köklü biçimde sorgulanmasında Vietnam Savaşı'yla ortaya çıkan yeni ideolojik ortamın payı büyüktür. ABD'nin Vietnam'a saldırması, "yayılmacı komünizm karşısında Batı değerlerinin savunulması" olarak kodlanan temel Soğuk Savaş argümanının kökten sorgulanmasına yol açtı. Aslında bu eleştirel dönemden daha önce ana akım tezlere şüpheyle yaklaşan kimi araştırmacılar, önemi tartışılmaz eserler vermişlerdi. Bu açıdan, Sovyetler Birliği tarihini antikomünist ideolojik perdeyi aşarak ele almayı başaran İngiliz tarihçi E. H. Carr'ın on dört ciltlik ünlü *A History of Soviet Russia* (Sovyet Rusya Tarihi) başlıklı yapıtının müstesna yerine işaret etmek gerekir. Ancak Soğuk Savaş'ın açıklanmasında antikomünist propagandanın etkisinden bağımsız bir yaklaşımın geliştirilmesi revizyonist tarih yazımının ortaya çıkmasıyla gerçekleşti. Bu ekolün akademik ya da akademik olmayan tarihçileri, olabildiğince farklı kaynağa dayanarak II. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında tarafların izledikleri politikaları ve Sovyetler Birliği'nin endişe ve korkularını açıklamaya çalıştılar. Bunu yaparken karşılaştıkları zorluklardan biri, savaş bitiminde ABD ve İngiltere'nin, ele geçir-

dikleri mihver devletlerine ait resmi belgeleri kontrollü biçimde yayımlatmalarıydı. Böylece tüm belgelere serbestçe ulaşılması engellenmekteydi.

Revizyonist tarih çalışmaları arasında öne çıkanlardan biri Walter Lafeber'in 1967'de yayımlanan *America, Russia and the Cold War* başlıklı kitabıdır. Soğuk Savaş'ı "kötüler ve iyiler" arasındaki kutsal savaş olarak paketlemeye çalışan Soğuk Savaşçıların (*Cold Warriors*, Soğuk Savaş'ta atak ve sert bir anti-Sovyet politika uygulanmasını isteyenleri tanımlamak için kullanılmaktadır) iddialarına karşın Lafeber gibi revizyonistler, ABD'nin kapitalist çıkar ve nüfuz mücadelesini temel belirleyen olarak görürler. Revizyonist tarih yazıcıları, savaşın ardından Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu büyük yıkıma ve Sovyet yönetimine hâkim olan savunmacı anlayışa ilişkin kanıtlar sunarak Soğuk Savaş'ın başlamasından sorumlu olan tarafın ABD olduğunu açıklamaya çalıştılar.

Bu minvaldeki bir başka çalışma olan Gar Alperovitz'in 1965 tarihli *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam* başlıklı kitabıysa Soğuk Savaş'ın ne zaman ve nasıl başladığı konusundaki görüşler açısından çığır açıcı tezler barındırmaktadır. Alperovitz, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının, teslim olmak üzere olan Japonya'yı değil Sovyetler Birliği'ni hedef aldığını yazmıştır. Alperovitz'in bu çalışmasıyla birlikte Soğuk Savaş'ın 1947'den çok önce başladığı ve fitilin, atom bombasının kullanılması ile yakıldığı şeklindeki açıklamalar yaygınlık kazandı.

Revizyonistlerin Soğuk Savaş'ın başlamasında esas sorumluluğun ABD'ye ait olduğu yönündeki iddialarına daha sonraki yıllarda post-revizyonistlerden itiraz geldi. Yeni arşiv kayıtlarından yararlanan post-revizyonistler eskisine oranla daha dengeli açıklamalar yapmaya özen gösterse de Sovyetler Birliği'nin esas sorumlu olduğu tezini savunmayı sürdürdüler.

Revizyonist yazınının Soğuk Savaş'ın çıkış nedenlerine ilişkin açıklamaları kadar ideolojik mücadelelerini yorumlama biçimi de özgündür. Robert LeFevre, Soğuk Savaş'ın vurucu gücünün

muhafazakârlar değil liberaller olduğunu söylerken¹ liberallerin Soğuk Savaş'taki rolüne ilişkin Türkiye'de bugün bile pek bilinmeyen bir olguya işaret etmekteydi. Bu dönem ABD'de kurulan baskı mekanizmasından söz edildiğinde Türkiye'de hemen herkesin aklına yalnızca muhafazakâr senatör Joseph McCarthy'nin adıyla bilinen sorgulamalar ve bu esnada yürütülen “cadı avı” gelmektedir. Aşağıda biraz daha geniş anlatılacağı üzere, Soğuk Savaş ideolojik mücadelelerinin anlaşılabilmesinin birinci koşulu bu tür ezberlerden uzak durmaktır.

Liberallerin, diğer tüm kesimlerden daha etkili Soğuk Savaşçılar olabilmelerinin nedenini, öncelikle Soğuk Savaş'ın karakterinde aramak gerekir. Sovyetler Birliği'yle ABD liderliğinde sürdürülen mücadele, pek çok kez dile getirildiği gibi, iki dünya görüşü arasında sürdürülen ve esas sahası ideolojiler olan bir mücadeleydi. Bu nedenle tarihin nasıl yorumlanacağından kavramların nasıl tanımlanacağına kadar uzanan bir hegemonya mücadelesi olarak anlaşılması gerekir. Bu kapsama, II. Dünya Savaşı'nın seyrinde Batılı güçlerin sorumluluğu olup olmadığı tartışması, özgürlük ve demokrasi kavramlarının içeriği ve kapsamı ya da özellikle 1970'lerden itibaren insan hakları tartışmasının sosyalist ülkelere karşı daha etkili biçimde kullanılacak şekilde ele alınması gibi pek çok başlık girer.

Hatta denilebilir ki, tüm Soğuk Savaş mücadelesinin kalbinde ve özellikle kavramlar üzerine yapılan tartışmaların özünde “özgürlük” tartışması durmaktaydı. Batı blokunun bir süre sonra ideolojik üstünlüğü ele geçirmesinin önemli nedenlerinden biri, Soğuk Savaş ideolojik mücadelesinde eksenin “özgürlüğe karşı esaret” düzleminde tarif edilebilmiş olmasıydı. Özgürlük kavramının ise liberal siyaset felsefesinin hukuk önünde eşitlik nosyonuyla sergilediği pozitif içerikle bile değil; kamu otoritesi ya da ortak iyi adına bireysel alana yapılan her türlü müdahalenin reddi anlamında negatif, bireyci-anarşizan bir içerikle ta-

1 Robert LeFevre, “On the Other Hand,” *Rampart Journal*, Bahar 1966, s. 83-85.

nımlandığı görülür. Kavramın, Soğuk Savaş boyunca ne tür bir içerik değişimine uğradığı, özellikle 68 Hareketinin bu içeriğe nasıl katkı yaptığı gibi sorulara ancak kapsamlı çalışmalarla yanıt verilebilir. Şimdilik şu notu ekleyebiliriz: Özellikle 1980'lere doğru yoğunlaşan "tüketim özgürlüğü" söyleminin bu tartışmada dikkate alınması gerekir. Sosyalist blok ülkelerinde insanların jean pantolon, makyaj malzemesi, radyo ya da çiklet vb. türden metalara ulaşamadığı söylemi; bir diğer deyişle iktisadi ve ideolojik gerilik iddiasının tüketim nesnelerinin kısıtlılığı üzerinden propaganda edilmesi oldukça yaygın biçimde kabul gördü. Diğer tarafından bakacak olursak, örneğin, sosyalist ideolojinin daha güçlü olduğu "eşitlik" kavramı ve bu kavramın somut ifadesi olarak işsizliğin ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, konut sorununun çözülmesi ya da kadınların annelik rollerinin onları işgücüne katılmaya alıkoymasını önlemek için geliştirilen sosyal uygulamalar vb. başlıklar Soğuk Savaş tartışmalarında aynı ağırlığa ulaşamadı. Kuşkusuz bunun bir nedeni, Batı Avrupa'da bu gelişmelerin refah devleti modeliyle karşılanmaya çalışılmasıydı. Ancak yine de iki dünya görüşü arasında kıyaslamamızın hangi kriterlere göre yapıldığı ve bu kriterlerin –örneğin özgürlüğün– içeriğinin nasıl doldurulduğu ideolojik mücadelenin konusuydu.

Soğuk Savaş'ı Soğuk Savaş yapan gelişmelerden bir diğeri, kapitalist blokun lideri olarak hegemonyasını dünya çapında inşa etmeye başlayan ABD'nin bilim ve sanat alanında bir merkez haline gelmiş olmasıydı. Yüzyıllara dayanan bir birikim üzerine oturan Avrupa, savaşta yaşadığı yıkımın ağır koşullarını göğüslemeye çalışırken eğitime ve kültürel faaliyetlere büyük kaynaklar aktarabilen ABD karşısında bilimsel ve sanatsal üretimin merkezi olma niteliğini yitirmeye başladı. Avrupa düşünce hayatında sol ideolojilerin taşıdığı ağırlık ve örneğin Fransa'da Louis Aragon, Jean Paul Sartre gibi entelektüellerin saygınlıkları göz önüne alındığında, ABD'nin yeni merkez olarak yükselmesiyle yaşanan kırılmanın niteliği anlaşılabilir. ABD'nin bu yükselişi, kültür ve sanat faaliyetlerinden fen ve sosyal bilimler alanındaki çalışma-

lara kadar farklı alanlardaki üretimi Anglosakson geleneğinin ve ABD'deki hâkim Soğuk Savaş atmosferinin etkisi altına soktu.

Tam da yukarıda sayılan nedenlerle revizyonist tarih tartışmalarından esinlenen ve gittikçe artan sayıda çalışmayla zenginleşen “kültürel Soğuk Savaş” literatürü son derece ufuk açıcudur. Strateji severler tarafından çoğunlukla “tali” konuları ele aldıkları düşüncesiyle örtük biçimde küçümseinen “kültürel Soğuk Savaş” çalışmaları; gündelik hayat, edebiyat, sanat ve diğer kültürel alanlarda verilen ideolojik mücadeleyi ve aydınların bu mücadeledeki rollerini anlamayı sağlayan renkli ve çok boyutlu bir malzemeyle Soğuk Savaş konusundaki ezberlerin sorgulanmasını sağlayan yeni bir perspektif sunmaktadır. Bu kapıyı açan çalışma, Frances Stonor Saunders'ın dilimize *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı* adıyla çevrilen, Soğuk Savaş mücadelesinin fikir-sanat alanındaki ünlü dergilerinin ve bu dergi kadrolarının düzenledikleri konferansların CIA tarafından nasıl desteklendiğini ayrıntılı ve iğneleyici bir dille anlatan kitabıdır. Kitap boyunca aralarında şairlerin, ressamların, orkestra şeflerinin, yazarların bulunduğu ünlü simalar arz-ı endam ederken, Saunders, aydınlar ve Soğuk Savaş arasındaki ilişkiyi tartışır. Bu konuda yine Türkçede bulunabilen bir diğer önemli çalışmaysa *New York Modern Sanat Düşüncesi'ni Nasıl Çaldı* başlığıyla yayımlanmıştır. Serge Guilbaut'nun bu başarılı kitabı, soyut dışavurumcu resmin MOMA gibi New York'un modern sanat kurumlarınca sosyalist gerçekçiliğe ve Avrupa sanatına karşı nasıl desteklendiğini anlatırken savaş sonrasında sanatın merkezinin Paris'ten New York'a taşınmasının gerisinde yatan Soğuk Savaş rasyonelitesini tartışır.² Sanat alanından fikir tarihine geçtiğimizde ise önümüze çıkan dikkat çekici çalışmalardan biri, Abbott Gleason'un kaleme aldığı *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War* başlıklı kitaptır. Gleason bu kitapta

2 New York'un modern sanatın merkezi olarak bilinen Paris'ten nasıl rol çaldığını anlatan *How New York Stole the Idea of Modern Art*, ABD'nin bir kültür merkezi olarak yükselişini çarpıcı biçimde anlatmaktadır. Bkz. Serge Guilbaut, *How New York Stole the Idea of Modern Art*, Chicago&London: University of Chicago Press, 1983.

totalitarizm kavramının Soğuk Savaş boyunca özellikle tarih ve siyaset felsefesi çalışmalarında nasıl tanımlandığını ve kavramın kapsamının nasıl değiştiğini yetkin bir biçimde açıklar. Gleason böylece kavramın faşizm ve reel sosyalizm deneyimini mutlak biçimde eşitleyen, aynı şekilde işlenmiş günahlar olarak kodlayan bir ideolojik kafese dönüşme seyrini takip etmemizi sağlar.

Kuşkusuz, her gün biraz daha büyüyen bir külliyyatın tamamına ilişkin değerlendirme yapılması için bu kitaplar yeterli örneklemi sunmuyor. Ancak şu söylenebilir; bu literatürün iyi örnekleri, liberal aydınlarla devlet kurumları arasındaki ilişki ağlarının ne tür ideolojik ortaklıklar etrafında kurulabildiğini komplocu olmayan ama var olan somut bağları göstermekten geri durmayan bir yaklaşımla ortaya koyarak önemli bir boşluğu doldurabilmiş ve Soğuk Savaş'ta tam olarak nasıl bir mücadele verildiğinin anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.

Bu bağlamda, ABD'de liberallerin ve sol liberallerin Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında düşünce dünyasında kurdukları tahakkümün anlaşılması, yukarıda bahsedildiği gibi, bu ülkenin fikir-sanat ve edebiyat ortamının soldan arındırılmasında, Soğuk Savaş politikalarına karşı çıkan akademisyen, yazar ve sanatçıların sesinin kısılmasında sadece zor mekanizmasının rolüne işaret edilemeyeceğini gösterir. Üstelik birkaç yıl süren McCarthy soruşturmalarına sorumluluğun büyüğünü yüklemek, ideolojik mücadelenin karmaşıklığını küçümsemek olurdu. Fikirler söz konusuysa tarihin bazı dönemlerinde ideolojik hegemonya, siyasi ya da fiziki baskıdan daha boğucu ve faşizan bir bastırma mekanizmasına dönüşebilir. 1950'lerin ortalarına gelindiğinde ABD'de yaşayıp Sovyetler Birliği'nin kırdaki kolektif çiftlikler kurarak doğru bir tarım politikası yürüttüğünü savunan bir akademisyen, çok büyük ihtimalle söylediğinin doğru ya da yanlış olmasından bağımsız olarak, kendisini gözleri fal taşı gibi açılmış meslektaşlarıyla çevrili bulurdu. Hiçbir koşulda savunulmaz olanın savunulması, kullandığı kavramların bile büyük bir günahın işaretleri olarak algılanması ve bunların steril akademik metin-

lerde olumlu bir içerikle belirmesinin dahi hayretle karşılanacağını bilmek... Baskı, esas olarak böyle işliyordu. Fiziki baskı, faşist ya da otoriter rejimlerde görüldüğü gibi bir fikri yasa dışı ilan ederek bastırmaya çalışırken, liberal-faşizan baskı gayrimeşru ilan ederek dile getirilmesini bile absürtleştiriyordu. Soğuk Savaş yıllarında bunu öğrenmek zorunda kalan çok sayıda aydın, susturulmayı beklemek yerine suskunluğu ya da otosansürü tercih eder hale geldiklerinde mekanizma başarıyla çalışmaya başladı.

ABD'li liberallerin Soğuk Savaş'taki kilit konuları ideolojik mücadelenin etkili özneleri olmalarıyla sınırlı kalmadı. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD'nin egemen çevreleri içinde başlayan ve Soğuk Savaş politikalarının kabul görmesiyle sonuçlanan tartışma sürecinde, muhafazakârların dar görüşlü dışa kapanma yanlısı pozisyonları karşısında, liberallerin dışa açılma ve müdahale yanlısı politikaları büyük bir hararetle savundukları gözlenir. Uluslararası kapitalizmin çıkarları gereği ABD'nin, Sovyetler Birliği tehlikesi varken sorumluluktan kaçamayacağını savunan liberaller, özellikle Avrupa'daki yıkımın giderilmesi amacıyla kurgulandığı ileri sürülen yeniden yapılandırma programlarını hem iktisadi hem insani gerekçelerle savunarak dış müdahalenin bir insani sorumluluk olduğu tezini işlemektedirler. Üstelik savaşın yaralarının sarılması gereğinden başlayarak geliştirilen müdahale yanlısı söylem, kısa sürede sömürgeci güçlere karşı bağımsızlığını yeni kazanan ya da savaşın bitmesiyle kendilerine yeni bir yol çizmeye çalışan Batı dışı toplumlara kapitalist dünya adına yol gösterilmesini de içermeye başladı. Kısa bir kararsızlık döneminin ardından ABD politikalarının bu söylem ekseninde şekillenmeye başlaması sonucu ortaya yeni ihtiyaçlar çıktı. Bunların başında, yol gösterilecek ve yardım edilecek olan Batı dışı toplumların tanınması, bu toplumların tarihsel ve güncel dinamikleriyle araştırılması için gereken altyapının oluşması gelmekteydi. Üniversitelerde ve çeşitli araştırma kurumlarında başlatılan çalışmalar, farklı toplumları ve kültürleri tanımayı ve anlamayı daha açık olan liberal aydın

ve akademisyenlere, muhafazakârlara göre daha fazla alan açtı. Bölge çalışmaları olarak bilinen bu araştırma-inceleme faaliyetlerinin yıldızı Sovyetoloji'ydi. Kısa sürede tarih ve dil araştırmaları merkezli olarak gelişen Ortadoğu çalışmalarına Osmanlı ve Türkiye çalışmaları da eklendi. Böylece, Doğu'nun Batı'ya benzememesini mutlaklaştıran klasik oryantalizmin yerini, Batı'nın norm ve model kabul edildiği, değişimin Batı'ya benzemek olarak uygulandığı oranda olumlandığı "Soğuk Savaş oryantalizmi" almaya başladı.

Türkiye'nin Soğuk Savaşı

Soğuk Savaş'ın girift ideolojik ilişki ve çatışmaları bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye'de Soğuk Savaş konusundaki bilgi birikimi ve hâkim perspektif, sadece tek yanlı değil, neredeyse tamamen siyasi-askerî düzleme hapsoldüğü için aynı zamanda tek boyutludur.

Halbuki Soğuk Savaş ya da antikomünizmin gündelik hayatta yeniden üretilmesi denince pek çok kişinin aklına; Rus salatasının adının Amerikan salatasına çevrilmesi, NATO ismiyle bugün hâlâ hizmet veren restoranlar açılması, aşk temalı Sovyet filmleri dahi sakıncalı sayılırken bir kuşağın James Bond ya da Rocky serileriyle büyümesi, Beyoğlu'ndaki Sovyet Konsolosluğu önünde birkaç saniyeden fazla duraklamanın bile insanları zanlı durumuna düşürmesi gibi ifrata varan uygulamalar gelir. Dönemin gazetelerine bir göz atmak bile gündelik hayatta ifratın olağanlaştığı bir rejim altında yaşandığını gösterir.

Buna rağmen Türkiye'de Soğuk Savaş başlığında üretilen yazına bakıldığında neredeyse sadece strateji boyutuna indirgenmiş bir anlayışın hâkimiyeti göze çarpar. Bunun bir nedeni, bu konudaki çalışmaların "yüksek politika" odaklı akademisyenlere ve stratejistlere bırakılmış olmasıdır. Böyle olunca, Marshall Planı gibi, savaş sonrası Türkiye'nin iktisat politikalarını şekillendirmekle kalmayıp teknik yardım mekanizmasıyla kamu ku-

rumlarının örgütlenmesinden ulaşım projeleri gibi altyapı yatırımlarına kadar pek çok politikayı belirleyen kapsamlı bir konu hakkında bile çok az sayıda çalışma yapılmıştır.

Bu durumun yol açtığı sorunlardan biri, Türkiye'de devlet ve toplum yapısını ilgilendiren önemli konularda tarihsel bilgimizin, Soğuk Savaş halkasının eksik olması nedeniyle sakat kalmasıdır. Bu konuların başında Türkiye'deki devlet teşkilatı ve bürokrasinin gelişimi gelir. 1950'li yıllardan itibaren her bakanlıkta ve belli başlı kamu kuruluşunda ABD'li uzmanlar istihdam edildi ve bu uzmanlar buldukları teşkilatın örgütlenme şemasından personel istihdamına kadar her konuda söz sahibi oldular. Ancak hangi kurumda kimlerin uzman olarak görev yaptığı ve bu uzmanlarla birlikte hangi perspektifle ne tür işler yapıldığı konusunda neredeyse hiçbir sistematik bilgi yoktur. Aynı şey üniversiteler için de geçerlidir. 1930'lu yıllarda üniversitelere gelen Alman bilim insanlarının yarattığı etkiyi anlamak yönünde belli bir mesafe katedilmişse de 1940'ların ikinci yarısından itibaren onların yerini alan çok sayıda ABD'li öğretim üyesinin üniversitelerde bıraktığı izler neredeyse hiç incelenmemiştir. Türkiye'de üniversitelerin kurumsal ve disiplinler tarihleri, hâlâ, ana şekillendiricilerden biri olan Amerikan etkisi dikkate alınmadan anlatılmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak çeşitli burs programları ve araştırma destekleriyle ABD'ye binlerce öğrenci, bürokrat, gazeteci, bilim insanı gönderildi; Türkiye'de İngilizce eğitim veren üniversiteler açıldı. Bunların Türkiye'nin yetişmiş insan kaynağının niteliklerini nasıl değiştirdiğiyse hiçbir incelemenin konusu olmamıştır.

Genel olarak düşünce dünyası ve ideolojiler alanını ilgilendiren konularda da benzer bir eksiklikten bahsedilebilir. Örneğin, 20. yüzyılın önemli bir bölümünde Türkiye'de resmî çevrelerin âdeta kutsal ilan ettiği, partiler ve hükümetler üstü görülen anti-Sovyetizmin ve antikomünizmin Türkiye'de nasıl örgütlendiği, hangi ideolojik temalarla eklemlendiği, daha çok hangi sınıf ideolojileri aracılığıyla yeniden üretildiği gibi başlıklarda pek az de-

rinleşme sağlamış bulunuyoruz. Bağlantılı olarak, Komünizmle Mücadele Dernekleri gibi, özellikle Türkiye'nin taşrasında, pek çoğu bugün siyasetin önemli simalarından olan sağcı kadroların yetişmesine, birbirleriyle ve yerel kamu otoriteleriyle ilişki kurmasına olanak sağlamış girişimler konusunda da çok az şey biliyoruz.

Bu eksikliğin bir nedeni, Türkiye'de tarih yazımının ve ideoloji tartışmalarının, eleştirel çalışmalar üzerinde hegemonya kuran liberal paradigmanın Kemalist söylem ve pratikle hesaplaşma gündemi nedeniyle Erken Cumhuriyet dönemine yoğunlaşmasıdır. Bu dönemi ele alan pek çok kapsamlı çalışmadan söz edilebilir. Ancak 1930'lardan günümüze doğru geldikçe farklı dönemleri ve başlıkları ele alan eleştirel çalışmalar seyrelir. Liberal paradigmanın, özellikle 1980 sonrası dönemde sosyal bilimlerde hegemonik hale gelmesiyle birlikte iktisadi bağımlılık, kültürel emperyalizm veya Amerikan etkisi gibi aslında bu ülkedeki yapı ve ilişkilere içsel hale gelen fenomenlerin eleştirel bir gözle incelenmesinin pek muteber sayılmadığı bir düşünsel atmosfer oluşmuştur. Bu tür çalışmaların gözden düşmesiyle birlikte bu alanlar ya büyük ölçüde bakir bırakılmış ya da bu bakirliğin yarattığı boşluk nedeniyle bu başlıklar komplocu fikirlerin rahatlıkla dile getirildiği ve alıcı bulduğu alanlar haline gelmiştir.

Sonuç olarak, tüm bu boşlukların kapatılması ancak bu hegemonyadan sıyrılarak Türkiye'yi anlamaya çalışan geniş bir külliyyatın oluşmasıyla mümkündür. Bu çalışmada tabii ki burada dile getirilen eksiklerin tamamının giderilmesi gibi altından kalkılması imkânsız bir işe girişilmemiştir. Çalışmanın odak noktası, Soğuk Savaş'ın ve özel olarak ABD'yle yakınlaşma sürecinin Türkiye'nin entelektüel hayatında yarattığı tartışmaların ve değişimin irdelenmesidir. Bu değişim hem farklı fikir çevrelerine hem de Türkiye fikir hayatını doğrudan belirleyen kurumlardan biri olarak üniversitelere bakılarak tartışılmaktadır. Bu çalışmanın esin kaynağı ise, özellikle Erken Cumhuriyet döneminde yönetici sınıfların ve Kemalist aydınların Batı'yla angajmana gir-

mekten imtina eden kuşkucu bir Batıcılık geliştirdikleri tezi ile savaş sonrası ABD'yle kurulan frensiz ilişkilerin uzun süre yaygın biçimde eleştirilmeden sürdürülebilmesi arasındaki çelişkidir. Başından beri bu tür bir bağımlılık ilişkisinin tesisine ve gidişatına karşı çıkanlarsa neredeyse birkaç solcu aydından ibaret kalmıştır. 1950'lerin ikinci yarısına kadar ne bürokrasi içerisinde ne de solcular dışındaki aydınlardan bu gidişatı yadırgayıcı bir tepki geldi. Tersine, Kemalistlerden İslamcı sağcılara kadar birbirleriyle birçok başlıkta çatışma içerisinde olan kesimler, bu konuda farklı saiklerle de olsa ortak bir zeminde buluşabilmiştir. Soğuk Savaş'ın Türkiye'deki özgünlüklerinden biri, ABD'yle ilişkilerin köklü biçimde eleştirilmemesi konusunda sergilenen bu adı konmamış mutabakat ya da ideolojik ortaklaşmadır.

Soğuk Savaş'ın Türkiye'deki seyriyle ilgili bir başka özgünlükse, Türkiye'de Soğuk Savaş'ın Batı'ya kıyasla daha erken başlamış ve daha geç bitmiş olmasıdır. Osmanlı-Rus çekişmesinden miras kalan Rus düşmanlığı, Osmanlı modernleşme hareketlerinin sınıfsal analizden kaçınan yekpare toplum kurgusu, Kemalist kadroların Sovyet Rusya'yla yakınlaşma siyasetinin mecburi doğasından ve bu ilişkinin hızla koparılmasından kaynaklanan anti-Sovyetizmi, Tek Parti iktidarının sınıf reddiyeciliğine dayanan anti-halkçı halkçılığı ve ulusçuluk ideolojisi, II. Abdülhamit döneminden itibaren özellikle askerî bürokrasi içinde kök salan Alman hayranlığı ve pek tabii ki kapitalist Türkiye'nin Batı'yla kurduğu kimi zaman ikircikli ancak yapısal ve tarihsel nitelikli ilişkiler, Türkiye'de Soğuk Savaş'ın "yerli" karakterinin çözülmesi için göz önünde bulundurulması gereken ideolojik-tarihsel öğelerdir.

Soğuk Savaş'ın Batı bloku tarafından benimsenen hâkim temaları olarak anti-Sovyetizm ve sosyalizm karşıtlığı, 1940'ların başından itibaren Türkiye'deki resmî ve sivil çevrelerde yaygın görüş haline geldi. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın doruk yaptığı ilk tarihsel moment, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla başlayan ve savaş sonuna kadar süren dönemdi. Bu yıllarda Türkiye'de Almanyası'nın Sovyetler'e saldırmasını samimi-

yetle destekleyen bir kesimin sesi duyulurken, örneğin Amerikan kamuoyunda yaygın bir Stalin ve Sovyet sempatisi hüküm sürmekteydi.

Sovyet tarihinde “Büyük Anayurt Savunması” olarak bilinen Nazi işgaline karşı mücadele günlerinde, Türkiye’de Almanların attığı oltaya gelerek Kafkas hâkimiyeti ve Turan hayali kuran Pantürkçü gruplar faaliyetlerini artırmış bulunuyordu. Basına uygulanan sansüre rağmen Nazilerin bu girişimlerini destekleyen Türkçü dergiler, serbestçe Sovyet karşıtı propaganda yapabilmekteydiler. Şayet bu Alman yanlısı havanın yaratılması birkaç ırkçının işi olsaydı ya da Hitler bıyığı üst düzey bürokrat ve siyasetçiler arasında bu kadar rağbet görmeseydi, belki Sovyetler Birliği de savaş sona erdiğinde Türkiye’ye karşı daha dostane duygular besleyebilirdi. Üstelik 1944 yılında bu ırkçı gruba karşı açılan davanın bile göstermelik olmaktan öteye geçmeyeceği daha başından anlaşılmaktaydı. Savaş sona erip de yeni uluslararası ortamın şekillenmesi gündeme geldiğinde, 20 milyondan fazla insan kaybı olan Sovyetler Birliği’nin, işgal sırasında Nazi propagandasının serbestçe yapılabildiği Türkiye’ye dost eli uzatması beklenmiyordu. İnönü başta olmak üzere Türkiye’deki yönetici kadrolar, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’yi savaş politikaları nedeniyle hırpalamasını beklediklerinden Almanya’nın kayıtsız şartsız teslimine de, Batı’nın Sovyetler Birliği’yle iyi ilişkiler geliştirmesine de baştan karşı çıkıyorlardı. Hatta sürekli olarak gündemde tuttıkları bir Sovyet tehdidi söylemiyle Batı’yı bu “tehdide” karşı tavır almaya çağırırmaktaydılar. Bu tarihsel veriler göz önüne alındığında Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sırasındaki tutumuyla Soğuk Savaş politikalarının bir süreklilik arz ettiği, dolayısıyla Soğuk Savaş’ın zannedilenden erken başladığı söylenebilir.

Tarih olarak bu çalışmanın dışında kalmakla beraber, erken başlayan Soğuk Savaş’ın geç bitişine dair kısa bir not düşmek yerinde olur. 1989-1991’de sosyalist blokun ortadan kalkmasının zafer sarhoşluğunu yaşayan kapitalist blokta, tarihin doyum nok-

tasına ve ideolojilerin sonuna gelindiği ilan edilirken Türkiye’de yönetici sınıflara endişe hâkimdi. Bu kesimler, tıpkı henüz pişmemiş Soğuk Savaş aşını erkenden servis ederken yaptıkları gibi, Türkiye’ye uluslararası sistemde biçilecek yerin ve ülke güvenliğinin “Sovyet tehdidi” karşısında Batı’nın Türkiye’ye ihtiyaç duymasına bağlı olduğu düşüncesiyle aynı aşın sürekli sofrada tutulmasından yanaydılar. Sovyetler’in ortadan kalkmasıysa alışkanlıkların değişmesini gerektirmiş, Türkiye’yi belirsizlik içinde bırakmıştı. Bu nedenle, yönetici sınıflar, uzun süre Soğuk Savaş kodlarını terk ederek yeni politikalar üretmekte zorlandı. İçeride sosyalist hareketlere ve sendikal mücadeleye karşı üretilen resmî söylem ve uygulamalar yoluyla Soğuk Savaş zihniyetinin baki kaldığı kısa sürede anlaşıldı. “Uzatmalı” Soğuk Savaş’ın bir diğer göstergesi solun ve işçi sınıfı hareketinin zayıflatılmaya çalışıldığı 1970’li yıllarda yoğun olarak kullanılan kontrgerilla mekanizmasının tasfiyesinde yaşanan gecikmeydi. Her şeyden önce yükselen Kürt hareketine karşı yürütülen örtülü operasyonlarda kullanılmaları nedeniyle bu mekanizma uzun süre tasfiye edilmedi. 1990’lı yılların ikinci yarısında Türkiye, Soğuk Savaş yıllarından artakalan kontrgerilla kadrolarının hâlâ devlet için iş yapmayı sürdürdüğü, isimlerinin her gün gündeme geldiği bir ülkeydi. Tek başına bu uzatmalı Soğuk Savaş koşullarının yakın döneme kadar siyasete ve hatta devlete açıktan egemen olmayı sürdürmesi bile Türkiye’nin düşünsel ve kurumsal düzeydeki Soğuk Savaş yapılanmasını etraflıca bilmek ve tartışmak için yeterli bir nedendir. Soğuk Savaş boyunca gündeme gelen politikaların ve işlenen ideolojik temaların resmî alanla sınırlı kalmayıp özellikle düşünce dünyasında güçlü izdüşümler yaratabilmesi ve kalıcılaşabilmesi, resmî ideoloji dışında farklı ideolojik pozisyonlar tarafından yeniden üretilmeleriyle yakından ilgilidir. Sistem karşıtı olmamakla birlikte Türkiye’de ideolojik yelpazenin farklı uçlarına tekabül ettikleri varsayılan siyasi akımların Soğuk Savaş’ın kritik siyasi-ideolojik başlıklarında resmî politikanın yakınına düşmeleri dikkate değer bir durumdur. Bu çalışmada

Cumhuriyet projesinin sahiplenicisi ve karşıtı olarak nitelenebilecek iki kesimin görüşlerine mercek tutularak Soğuk Savaş ve Amerikan etkisi söz konusu olduğunda ulaşılan mutabakat zemininin ideolojik nitelikleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

Devlet merkezile kendilerini daha rahat özdeşleştiren Kemalist ya da Kemalist olarak nitelenemeyecek modernleşmeçi çevreler, partiler üstü bir politika olarak gördükleri Soğuk Savaş siyasetini benimsemekte ciddi bir tereddüt göstermedi. Türkiye'deki yaygın ezberin aksine 1950'lerden itibaren ABD'nin artan etkinliğinin içselleştirilme hızı ve kolaylığına bakıldığında Kemalistlerin "bağımsızlık" hassasiyetleri nedeniyle Batılı güçlerle yakınlaşmaya alerji duyduklarını söylemek için bir gerekçe görünmüyor. Üstelik, örneğin, Türkiye'nin NATO üyeliği ve üyelik düzenlemeleri kapsamında ordunun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerin de bu kesimleri rahatsız ettiğine ilişkin elimizde güçlü bir veri bulunmuyor. Bu kesimde ABD'ye karşı daha ikircikli ya da mesafeli bir tutuma ilişkin ilk belirtilerin ortaya çıkması, bu çalışmada açıklanmaya çalışılan bir dizi nedenle 1950'lerin ikinci yarısına tekabül eder. Demokrat Parti (DP) hükümetinin artan otoriterliğine rağmen 1950'lerin sonlarına kadar ABD'den destek görmeye devam etmesi, ABD'ye duyulan soğukluğun nedenlerinden biridir. Birinciyle bağlantılı ikinci neden ise, 1950'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisinde yaşanmaya başlanan ciddi sorunlarla birlikte, ABD belirleyiciliğindeki uluslararası finans kuruluşlarının Türkiye'ye önerdikleri ekonomi politikalarının sonuçlarının gözlenmesiydi. Ancak bu çevreler, bir süre daha iktisadi çöküşten Amerikan reçetelerini değil, bunları uygulamakla yükümlü hükümetin beceriksizliğini sorumlu tutacaktı. Sonraki yıllarda başta Kıbrıs olmak üzere bazı dış politikalarının da etkisiyle birlikte, 1960'larda anti-Amerikan tutumun Kemalist aydınlar arasında yaygınlaşmaya başladığı görülür. Dolayısıyla, ABD'yle kurulan bağımlılık ilişkilerini şiddetli bir biçimde eleştiren bir aydın hareketi olarak *Yön* hareketinin doğuşu ve Türkiye entelektüel hayatında yarattığı büyük etki, bir

dizi tarihsel gelişmenin bir sonucu olarak okunmalıdır. Özellikle 1950'lerde Kemalist aydınların bağımlılık politikalarına ilişkin fikir ve tutumları, bu kesimin ideolojik-yapısal nedenlerden ziyade tarihsel gelişmelerin bir sonucu olarak başlangıçta herhangi bir rezerv koymadıkları ABD'ye, bir süre sonra daha eleştirel bakmaya başladığını göstermektedir. Ancak, ABD'ye bakıştaki bu değişimin Kemalistlerin Soğuk Savaş mücadelelerindeki ideolojik konumunu birebir etkilediğini öne sürmek de doğru olmaz. Ötesinde, Kemalist-modernleşmeci kesim bu bakımdan homojen değildi. Sosyalist hareketin etkisinde kalan kesim dışında ABD'ye sempati sürmekteydi. Bu siyasal-ideolojik konumu, Kemalizmin ve genel olarak Türkiye'deki modernleşmeci ideolojinin antikomünizmle ilişkisini ve Sovyetler'e karşı tutumunu dikkate almadan tartışmak yanlış olur.

İslamcılar başta olmak üzere muhafazakâr sağın tereddütsüz ABD yanlılığıysa Türkiye ideolojiler alanının dikkat çekici bir başka özelliğidir. Bu bağlamda İslamcı siyasal hareketlerin Soğuk Savaş'taki Batı yanlısı tutumunu anlatmak için başvurulan örneklerden biri, Sovyet coğrafyasının Türkiye'den Afganistan'a antikomünist ve Batı yanlısı İslamcıların kontrolü altındaki rejimler tarafından çevrenmesini öngören "Yeşil Kuşak" projesidir. Bu proje, siyasal İslam'ın Türkiye'deki yükselişinin nedenleri konusundaki tartışmalarda çok sık gündeme gelmektedir, ancak İslamcılığın bu tür projelerde yer almayı mümkün kılan ideolojik örüntüsü hakkında derinliği olan analizler bulmak zordur. Oysaki her dönem bu kadar somut projelere dökülmesi de Soğuk Savaş'ın başından itibaren İslamcı hareketin Amerikan etkisini kabullenmekte zorlanmadığı ve hatta bu sürece hızla adapte olabildiği tarihsel bir vakadır. II. Dünya Savaşı sonrası yıllara ait İslamcı yayınlara bakıldığında modernleşme karşıtı olarak Batı medeniyeti eleştirisine sık rastlanmakla birlikte, Türkiye'nin sosyal-kültürel hayatındaki Amerikan etkisinin eleştirilerden büyük ölçüde azade kılındığı görülür. Bu çalışmada İslamcıların yorum ve tartışmaları incelenerek, İslamcı fikir çev-